

הרב צבי א' סלושץ

מנהג הפשלת האפיקומן לאחור בליל הסדר

ב"חק יעקב" (מחברו ר' יעקב מרישא אב"ד מיץ) ל"שולחן ערוך" הלכות פסח סימן תע"ז ס"ק א' כתב בשם תשובת מהרש"ל סימן פ"ו, וזה לשונו: "ויציא האפיקומן כמו שהוא כרוך במפה וישלשל לאחוריו וילך בבית כמו ד' אמות, ויאמר: כך היו אבותינו הולכים במשארותם צרורות בשמלותם על שכמם..." מנהג זה הובא בכמה הגדות של פסח לעשות כן, וכך נהגו בכמה קהילות בישראל ועדיין קיים מנהג זה בקרב יהודי יוצאי ספרד וארצות המזרח. הטעם למנהג זה הוא כדי להזכיר לנו זכרון יציאת מצרים שכך עשו אבותינו כשיצאו ממצרים, ככתוב: "וישא העם את בצקו טרם יחמץ, משארותם צרורת בשמלותם על שכמם" (שמות י"ב, לד).

באמת ניתן למצוא סמך גדול למנהג זה ממנהגי קורבן הפסח בימי המקדש. במשנה בפסחים סוף פרק ד' (משנה י') מתואר כיצד היו מקריבים את קורבן הפסח כשארבעה עשר חל בשבת. בין השאר המשנה מספרת שמאחר וקורבן הפסח היה נשחט בכל הזמנים בשלוש כיתות של בני אדם, ובשבת לא יכלו הכיתות לפנות את עזרת בית המקדש ולקחת עימם את הקורבן לביתם בירושלים - משום איסור טלטול או משום גזירה שמא אם יוליכו מיד לבית יבואו לצלותו בשבת - לפיכך: "יצתה כת ראשונה וישבה לה בהר הבית שניה בחיל, והשלישית במקומה עופדת, חשכה - יצאו וצלו את פסחיהן".

ושם בתלמוד (דף סה, ע"ב) מוסיפה הברייתא: "תנא: כל אחד ואחד נותן פסחו בעזו ופפשילו לאחוריו". על דברי הברייתא מוסיף רב עיליש: "טי"עות". פירוש: כשהיו הולכים לבתיהן היה נותן כל אחד ואחד פסחו בעזרו ומפשילו לאחוריו כדרך סוחרים ישמעאלים (כך פירש שם רש"י).

מתוך רהיטות לשון הגמרא משמע שרק כשחל ערב פסח בשבת היו עם חשיכה, בצאת השבת, נושאים את בשר קורבן פסח על גבם מאחור כדרך הישמעאלים, וכך מפרש רבי יונתן מלוניל. ולא מבואר מדוע היו עושים כן דווקא בשבת? ואולם מפירוש "מלאכת שלמה" למשנה (לר' שלמה העדני מחכמי תימן) משמע שבכל השנים כך היו נוהגים לשאת את קורבן הפסח לבתיהם. ואכן מנהג זה תלוי בגירסת הברייתא שציטטנו לעיל, אם גורסים: "תנא: חשיכה כל אחד ואחד נוטל פסחו בעזרו ומפשילו לאחוריו", כך היו עושים רק כשי"ד חל להיות

בשבת שלא יכלו לשאת הקורבן בשבת והמתינו עד צאת השבת. אבל התלמוד שלנו לא גורס בכרייתא מילת "חשיכה", ואז הברייתא מספרת לנו את המסורת שנהגו בכל השנים לאחר סיום הקרבת קורבן פסח בעוד היום גדול, לשאת את הבשר בעורו ומפשילו לאחוריו [ראה על כך בתוספות במסכת שבת דף קיז, ע"א ד"ה דשקיל].

בין כך וכך עלינו לשאול מה טעם יש בדבר הזה? האם עשו כן כדי להקל בנשיאת הקורבן או אולי רמז רצו לרמוז בזה? ועוד, מה ראה רב עיליש להעיר שנשיאת קורבן הפסח בצורה זו היא "טייעות" כדרך הסוחרים הישמעאלים? ר' יעקב עמדין בהגהותיו וחיזושו למסכת פסחים כתב, שלכן נהגו כן לשאת הקורבן על ידי הפשלתו לאחוריו, והוא כדרך הישמעאלים כפי שרב עיליש מדגיש, אף על פי שאין כבוד לשאת כך, מכל מקום משום חיוב מצוה כך נאה לעשות להקל אדם בכבוד עצמו מפני כבוד שמיים. לפי דבריו צריך לומר שלא רצו בזה לרמוז דבר מיציאת מצרים, אלא שכך נהגו לשאת כדי להקל את המשא. אלא שהיה קשה לרב עיליש למה לבזות עצמם לשאת קורבן הפסח כישמעאלים? ועל זה השיב שכך נאה לעשות לכבוד ה'.

והנה רבי שלמה קלוגר בפירושו להגדה "יריעות שלמה" שנדפס בסדר ההגדה שבסידור "בית יעקב" ליעב"ץ [דפוס למברג, תרס"ד, עמ' רל"א] כתב טעם נאה לדבר זה. בכל דברים שאנו עושים בליל הסדר, אנו עושים רמזים על השיעבוד - כמו אכילת מרור, ועל הגאולה - כמו מצה ופסח, אבל אין אנו עושים שום רמז מאיזה עניין נגרם השיעבוד. דבר זה ידוע שמכירת יוסף למצרים הייתה הסיבה לירידתם של בני ישראל למצרים. במכירת יוסף נאמר: "וישאו עיניהם ויראו והנה אורחת ישמעאלים באה מגלעד וכו' וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף ויביאו את יוסף מצרימה" (בראשית ל"ז, כה-כח), לפיכך עשו רמז בזה במה שנשאו הפסח כדרך ישמעאלים סוחרים, להזכיר מכירת יוסף שהיתה על ידי הישמעאלים, שבגינה ירדנו למצרים והשתעבדנו שם.

לפי זה, בימינו שאין קורבן פסח והאפיקומן בא במקומו נהגו לעשות כן עם מצת האפיקומן לשלשלו על הגב וללכת כך בבית, והוא כדי להזכיר מכירת יוסף לישמעאלים. כל זה הוא לשיטת הראשונים כמו רש"י ורשב"ם בפסחים דף קיט, ע"ב שסוברים שאכילת כזית מצה באחרונה בימינו הנקרא "אפיקומן" הוא לזכר אכילת קורבן פסח שנאכל על השובע, גם אנו עושים במצה זו זכר לקורבן פסח שהיה מופשל לאחוריו כדרך הישמעאלים. אבל לשיטת הרא"ש, שם שאכילת כזית מצה לשם מצוה בליל הסדר היא ממצת האפיקומן לזכרון נשיאת בצקם של ישראל (שעשו מהם מצות) על שכמם כמו שכתב מהרש"ל, צריך לעשות עם מצות המצוה הפשלה לאחור ולא עם מצת האפיקומן.

אלא שהרמב"ם לא פסק לעשות מנהג זה כלל, לא בקורבן פסח ולא במצה
[ראה פרק א' מהלכות קורבן פסח הלכה ו' ובהלכה י"ז]. כנראה שהרמב"ם סבור
שדי לנו כל מה שתיקנו חז"ל לעשות בלילה זה, ולמה לנו להוסיף עוד מה שנודמן
שעשו כן בני ישראל בצאתם ממצרים לפי צורך שעה. ועל סמך זה סיים בעל
"חק יעקב" שבמדינותינו לא נהגו לעשות כן.

נמצא שלמנהג זה מקור קדום מתקופת המשנה והתלמוד. אלא שנחלקו
ראשונים באיזו מצה לנהוג כך להפשיל לאחור: במצה של מצוה שמברכים עליה
"על אכילת מצה", או במצה שהונחה במפה למשמרת לאכילת "אפיקומן" בסוף
הסעודה.